

J. C. SHARMAN
Zayıfların
İmparatorlukları

TÜRKÇESİ FAHRETTİN BİÇİCİ

Zayıfların İmparatorlukları

Jason Sharman, Çev. Fahrettin Biçici

İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021, 275 sayfa, ISBN: 978-605-794-781-9.

Ahmet TAŞDEMİR*

Cambridge Üniversitesinde görevli, Siyaset Bilimci ve Tarihçi Prof. Dr. Jason Sharman, *Zayıfların İmparatorlukları* isimli kitabında Avrupa hegemonyasının ortaya çıkışını geleneksel tarih anlatısının dışına çıkararak yeniden ele almaktadır. Avrupa hegemonyasının çıkış noktası olarak gösterilen, Michael Roberts ve Geoffrey Parker'ın “askerî devrim” tezi, çalışmada detaylı olarak incelenmekte ve yazar tarafından eleştirilmektedir. Sharman'a göre, erken modern dönemde Avrupalıların mutlak bir üstünlüğü olmadığı gibi askerî devrim tezi de Asya imparatorluklarının Batı karşısında geri kalmasını tek başına açıklamaya kâfi değildir.

Princeton Üniversitesi Yayınlarından 2019 yılında *Empires of the Weak: The Real Story of European Expansion and the Creation of the New World Order* ismiyle çıkan kitap, 2021 yılında Fahrettin Biçici'nin çevirisiyle Vakıfbank Kültür Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Eser, orijinal isminden de anlaşılacağı üzere, Batı'nın son 500 yıldaki “hâkimiyetinin” gerçek hikâyesini açıklama iddiasındadır. Sharman'ın çıkış noktası Avrupamerkezciliğin (Eurocentrism) hâlâ baskın olduğu tarih başta olmak üzere sosyal bilimlerdeki ön yargıların tarihsel gerçekliğin görülmesini engellediği düşüncesidir. Yazar, Avrupamerkezci bakışın kaybettirdiklerinin görülebilmesi için okuyucuyu düşünmeye sevk etmeyi ve kendi ifadesiyle “diğer bölgelere ve medeniyetlere eşit düzeyde ağırlık vererek teraziye dengede tutmak için elinden geleni yapmayı” amaçlamaktadır.

Sharman'a göre, sosyal bilimciler tarafından yoğun şekilde kullanılan, askerî taktik ve teknolojideki

* Araştırma Görevlisi, Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Harp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, atasdemir@msu.edu.tr

gelişmelerin 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın dünyaya hükmetmesinin yolunu açtığını temel alan askerî devrim tezi yanlıştır. Avrupa'nın başarısının asıl sebebi askerî üstünlük değil, Asya ve Afrika'daki kara odaklı devletlerin çatışmadan kaçınan stratejisi, yerel ittifaklar ve Güney Amerika'da felakete yol açan salgın hastalıklardır. Sanayi Devrimi öncesinde sağlanan başarının öncüleri de Avrupa devletlerinin orduları değil, yerel ittifaklara bel bağlamış maceraperest gruplar ve imtiyazlı şirketlerdir.

Kitap, giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte 5 bölümden oluşmaktadır. Müellif, kitabın “Askerî Devrim ve İlk Uluslararası Sistem” başlığı altındaki giriş bölümünde askerî devrim tezini ve bu tezin temelindeki mantığı destekleyen veya eleştiren modelleri; askerî devrim nedir, askerî devrim ve Batı'nın yükselişi, Avrupamerkezcilik, öğrenme ve seçim gibi alt başlıklarda ele almaktadır. Michael Roberts ve Geoffrey Parker'ın yön verdiği teze göre, hat hâlinde yayılım ateşi ve sahra toplarından müteşekkil piyadenin beraber kullanılmaya başlanmasıyla gelen taktik değişim, askerlerin daha fazla talim yapmasını gerektirerek subay ihtiyacını arttırmıştır. Ateşli silahların gelişimine paralel olarak savunma sistemleri gelişmiştir. Bu doğrultuda profesyonel ordulara duyulan ihtiyaç günden güne artarak orduların mevcudu kalabalıklaşmıştır. Orduların kalabalıklaşması ve teknolojiye olan ihtiyaç ise idari aygıtın tesisini zorunlu hâle getirerek modern devletin itici gücü olmuştur. Parker ve Roberts, bu gelişmelerin Avrupa'yı 16. yüzyıldan itibaren hâkim güç hâline getirdiğini iddia etmektedir. Sharman'a göre Avrupamerkezci bakışla ortaya çıkan, Avrupa'nın bu ve bunun gibi başarılarının biricikliğini varsayan yaklaşımlar aslında dünyanın geri kalanı hakkındaki bilgisizliğin yansımasıdır. Diğer bölgelerin ve medeniyetlerin göz ardı edilmesi durumunda herhangi bir örneğin emsalsizmiş gibi görünmesi normaldir. Askerî devrim tezinin süreçlerinin dünyanın diğer bölgelerinde farklı zamanlarda deneyimlenmiş olduğu rahatlıkla görülebilir. Bu meyanda, yazar Batı'nın 19. yüzyıldan sonraki hâkimiyetini değil, bunun erken modern döneme teşmil edilmesini eleştirmektedir. Çünkü Avrupa'nın erken modern dönemde Batı dışı rakiplerine karşın kayda değer herhangi bir askerî üstünlüğü yoktur. Aksine bu dönemin büyük güçleri Osmanlılar, Babürlülere ve Çinlilerdir.

Kitabın “İberyalı Konkistadorlar ve Ricacılar” başlıklı 1. bölümünde müellif, İspanyol konkistadorların Amerika kıtasına yaptığı deniz aşırı seferleri, Avrupalıların bu bölgedeki medeniyetler üzerindeki etkilerini ve Portekizlilerin Afrika ile Hint Okyanusu kıyılarında 1500'lerden sonra kurdukları ilişkileri incelemektedir. Sharman'a göre, Avrupa'nın bu bölgelerde hâkimiyet kurmasına olanak sağlayan şey, askerî devrim tezinin savunucularının iddia ettiği gibi Avrupa'da geliştirilen üstün silahlar ve taktikler değil yerel müttefikler ve salgın hastalıklardır. Avrupalılar yerel halkla mücadelede belirleyici herhangi bir teknolojik avantajdan yararlanamamıştır. Rakip kabileler ve topluluklarla yapılan ittifaklar ve salgın hastalıkların sebep olduğu zayıflık, Amerika'da hâkimiyeti temin etmiştir.

Yazara göre, Portekizlilerin erken modern dönemde Afrika ve Asya kıyılarındaki başarısını denizcilik ve topçuluktaki üstünlükleri değil, kara imparatorluklarının otoritesini kabul etmeleri ve bu imparatorluklarla kurdukları çıkar ilişkileri temin etmiştir. Asya ve Afrika'daki en güçlü yerel idareler bile denizlere büyük ölçüde kayıtsız kalarak toprağın ve halkın denetimiyle ilgilenmekteyken; Avrupalılar limanlara ve deniz ticaretine odaklanmıştır. Deniz ile karaya dair önceliklerin böylesine

birbirini tamamlar nitelikte olması, “toprağın hâkimleri” ile “suların efendileri”nin birlikte yaşamasına müsaade etmiştir. Zaten karada Portekizlilerin Osmanlı ve Çin gibi güçlü imparatorluklar karşısında hiçbir taktik veya teknolojik avantajı da bulunmamaktaydı. Bu yüzden kıyı bölgelerinde ticaretle ilgilenen Avrupalılar Batı dışı büyük güçlere neredeyse hiç tehdit oluşturmamıştı. Bu dönemdeki Avrupa yayılcılığı Avrupalıların hâkimiyetinden ziyade teslimiyetine ilişkin bir meseleydi.

Müellif, “Egemen Şirketler ve Doğu İmparatorlukları” başlıklı ikinci bölümde, 17. yüzyıldan sonra Portekizlilerin yerine Asya’da yeni bir aktör olarak ortaya çıkan Hollanda ve İngiliz Doğu Hindistan şirketlerine odaklanmaktadır. Sharman’a göre egemen şirketlerin Güney Asya’da hâkimiyet kurmasını taktik ve teknik üstünlükleri sağlamamıştır. Paradigma yayılımı modelinin bir neticesi olarak üstün teknoloji, rekabetten geri kalmak istemeyenler tarafından taklit edilmiştir. Güney Asya idareleri de 1700’lü yıllar boyunca bu bağlamda paradigmayı takip ederek imkân ve kabiliyet kazanmıştır. Bu yüzden İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin rakiplerine üstün gelmesine olanak sağlayan şey mali kapasitesi olmuştur.

Çalışmanın “Tarihsel Bağlam İçinde Asya’nın Avrupa’yı İstilasını” başlıklı üçüncü bölümünde müellif, askerî devrim tezini Osmanlı İmparatorluğu üzerinden tahlil etmektedir. Sharman, Avrupalıların 1500-1750 yılları arasında askerî üstünlüğe sahip olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır. Ona göre, Avrupalılar kendi kıtalarında ve Akdeniz’de başta Osmanlılar olmak üzere Müslüman muarızları karşısında 1700’lere kadar kayda değer bir avantaj elde edememiştir. Öyle ki; Osmanlı İmparatorluğu, tam da askerî devrimin en mühim yüzyılı olduğu söylenen 1550-1650 yılları arasında Avrupa’da hâkim konumdaydı. Osmanlılar 18. yüzyıla kadar lojistik, finans ve asker toplamada Avrupalılardan ileriye. Ayrıca büyük orduları sistematik şekilde sevk ve idare kabiliyetine sahiplerdi. Osmanlı ve Avrupa arasındaki mücadelenin kronolojisi ilk bakışta askerî devrim tezini destekler gibi görünmektedir. Parker, 18. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Batı’nın askerî üstünlüğünün gitgide daha elle tutulur ve belirleyici hâle gelmesini askerî devrime dayandırarak Osmanlı’nın Avrupalı rakiplerine ayak uyduramadığını iddia etmektedir. Ancak Sharman Osmanlılar için esas sorunun teknoloji değil mali ve askerî gücün zayıflaması olduğuna işaret etmektedir. Parker, erken modern askerî devrimin Osmanlıların 16. yüzyıldaki ilerleyişini yavaşlattığı kanısında. Sharman Batı’nın bu tarihlerde kazandığı savunma zaferlerinin Avrupalıların teknolojik ve taktik gelişiminden ziyade, Osmanlıların kendi lojistik sınırlarının dışına çıkmasından kaynaklandığını da belirtmektedir.

Yazar, askerî devrim tezinin hâlâ etkili olmasının belgelerin yorumlanma biçimindeki zamansal ve mekânsal ön yargılardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Mekânsal ön yargı, Avrupamerkezci bakış açısıyla Avrupa’da yaşanan askerî ve siyasî gelişmelerin tutarlı ve evrensel bir çerçeve sunuyormuş gibi ele alınmasıdır. Zamansal ön yargı, istisnai ve büyük oranda geçici bir Avrupa hâkimiyeti döneminin eşyanın doğasıymış gibi soyutlanarak geri kalan tarihsel olayların hepsinin bu bağlamda değerlendirilmesidir. Sanayi Devrimi’nden sonra yaşanan gelişmelerle dinamikleri tamamen farklı olan Sanayi Devrimi öncesinin bir arada değerlendirilmesi savunulabilir bir yaklaşım değildir.

Kitabın “En Sonunda Kazanan Nasıl Avrupalılar Oldu” başlıklı sonuç bölümünde Sharman, 19 ve 20.

yüzyıldaki Avrupa hegemonyasının dünya siyasi tarihi açısından geçici ve istisnai bir dönem ve 21. yüzyılda Asyalı güçlerin tekrar yükselmesinin belki de eski normlara dönüş olduğunu tartışmaktadır. Teknoloji ve sanayileşmenin belirleyici etkisiyle Avrupa, 19. yüzyılda Afrika ve Asya'nın bazı bölgelerinde önemli bölgeleri ele geçirdi. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında asimetrik savaşların etkisiyle başlayan “dekolonizasyon” dönemiyle Avrupa'nın hâkimiyeti sona erdi. Sharman, günümüzde Çin ve Hindistan gibi Asyalı güçlerin tekrar yükselişe geçmesinin eskiye dönüş olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir.

Sonuç olarak, *Zayıfların İmparatorluğu* Avrupamerkezci tarih anlatısına karşı yazılmış önemli bir eserdir. Bilindiği üzere askerî devrim kuramına gelen eleştirilerin ekseriyeti tezin Avrupa merkezli olması üzerinedir. Modern devletin ortaya çıkışı Avrupa'da meydana gelen gelişmelere dayandırılırken, Sharman mekânsal ve zamansal ön yargılardan arınmış şekilde Avrupa'ya özgü olduğu iddia edilen dinamikleri dünyanın farklı coğrafyalarından muhtelif örneklerle yeniden ele almaktadır. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun erken modern dönemdeki rolü yazar için önemli örnekleri barındırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun söz konusu dönemdeki etkisi ve Avrupalılar karşısındaki askerî üstünlüğü malumdur. Askerî devrim tezinin dayandırıldığı yayılım ateşi gibi teknik taktik yeniliklerin Osmanlı'da da uygulamaya koyulduğu bilinmektedir. Bu örnekler bağlamında bile askerî devrim tezi takipçilerinin teknolojik determinizmle Batı'nın yükselişini açıklama çabasının sorunlu olduğu görülebilir. Osmanlı pratiğinde asker devrim kuramının antitezi olabilecek bu ve bunun gibi muhtelif örnekler Sharman tarafından detaylı olmasa da ele alınmıştır. Kitabın en önemli eksiği Avrupa hegemonyasının dayandırıldığı dönemde Osmanlı gibi hükümler devletlerin askerî deneyimlerinin ayrıntılı olarak okuyucuya sunulmamış olmasıdır. Askerî devrim tezinin bir diğer veçhesi teknik ve taktik yenilikler ile mali bürokratik devlet arasındaki ilişkidir. Askerî devrimle gelen teknik ve taktik yeniliklerin mali bürokratik devlete giden yolu açtığı iddia edilmektedir. Askerî teknik ve taktik gelişimin hayatın birçok alanına etki ettiği şüphesizdir. Ancak mali bürokratik devletin tekâmülünün siyasi gelişmeler göz ardı edilerek askerî yeniliklere dayandırılması, her ne kadar askerî devrim tezi devletlerin gelişimini anlamak için önemli bir perspektif sunsa da problemlidir. Yazar, zamansal ve mekânsal ön yargılara dayalı tarih yorumlarının gerek tarihçilerin gerekse de bu tarz önermeleri sıklıkla kullanan diğer sosyal bilimcilerin yanlış yollara tevessül etmesine yol açacağına dikkat çekmiştir. Kitabın başında da belirttiği üzere; ön yargıların nelere mal olduğu hususunda okuyucuyu düşünmeye sevk etmeyi amaçlamıştır. Nihayetinde; *Zayıfların İmparatorlukları*, askerî devrim tezini farklı bir bakış açısıyla yeniden ele alarak okuyucuyu sorgulamaya teşvik etmesi bakımından hazırlanma amacına ulaşmıştır.